

KSIĘGA KSIĄG

„Jest to książka jedyna w swoim rodzaju, książka nigdy niewyczerpana, w której po-wiedziano wszystko o Bogu i wszystkim o człowieku... Oto Biblia — Księga nad książkami, Księga człowieka i Księga Boga” (Daniel Rops, „Co to jest Pismo Święte”, Warszawa 1959, s. 1.3).

Spójrzmy na Pismo Święte uważniej. Zewnętrznie nie przedstawia niczego osobliwego. Jest książką jak tysiące innych. Czasem wyróżnia je forma wydań, oprawy i złoceń. Mimo pozornej przeciętności, kryje w sobie nieprzebrane bogactwo treści i ducha.

I. NAZWA

Na określenie Pisma Świętego przyjęło się szereg nazw. Pierwsza z nich, to znana powszechnie nazwa „Pismo Święte”. Nazwano je tak, gdyż święta jest je-go treść pisana przez świętych ludzi. Dlatego jest jak-by „pismem Boga do ludzi” — jak mówili Chryzostom i św. Augustyn¹. Nazwa „Pismo Święte” jest przekła-dem łacińskiego wyrażenia *Sacra Scriptura*, będącego z kolei tłumaczeniem biblijnych nazw greckich *graphe* (pismo), *graphai* (pisma) lub *graphai hagiai* (pisma święte), którymi posługiwali się Chrystus i apostołowie (Jan 10,35; 5,39; Mat. 21,42; 2 Tym. 3,15; Rzym

¹ Por. K. Kotula, Co to jest biblia, Warszawa 1961, s. 6.

1,2). Nazwa więc „Pismo Święte” jest pochodzenia biblijnego².

Określenie wywodzi się niewątpliwie od starotestamentalnej hebrajskiej formuły sakralnej *kakkatub* (po grecku: *hos gegraptai*), czyli „jako jest napisane”, a także od samego faktu pisania. Nazwa wprowadzona została w IV w. po Chr. przez Atanazego³.

Inną nazwą Pisma Świętego jest „Biblia”. Nazwa ta jest greckim (i łacińskim także)⁴ tłumaczeniem starotestamentalnych hebrajskich określeń pism świętych — *sefer* (księga), *sefarim* (księgi), lub *sefer Jahwe* (księga Pańska), używanych przez pisarzy biblijnych i proroków (2 Mojż. 17,14; Dan. 9,2; Izaj. 34,16). Nazwa ta nawiązuje do materiału piśmienniczego, na którym spisywane było Słowo Boże, jak również do księgi, w której Słowo to zostało zawarte.

Znana jest również nazwa „Słowo Boże”. Posługiwano się nią już w czasach starotestamentalnych (Przyp. 13,13; Mat. 4,4; Mar. 7,13). Znane jest także określenie „Stare i Nowe Przymierze” lub „Stary i Nowy Testament”, wywodzące się również z Pisma Świętego (2 Kor. 3,14; Mat. 26,28; Jerem. 31,31)⁵ oraz „Stary i Nowy Zakon”, „Księga nad księgami” itp.

Każda nazwa uwypukla jakąś istotną cechę Pisma Świętego. Wszystkie są słuszne i można je stosować zamiennie. Razem wzięte ukazują całe bogactwo literackie i treściowe tej niezwykłej Księgi.

² Por. WOPS, s. 2.

³ Por. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Poznań 1973, t. I, s. XI.

⁴ Słowo „Biblia” (będące liczbą mnogą od słowa greckiego „biblion” — książka) upowszechnione zostało przez Hieronima. Obecnie, za przekładem łacińskim, posłada formę liczby pojedynczej. Słowo „biblos” oznaczało pierwotnie roślinę papirusową, z której wyrabiano materiał piśmienniczy, potem od słowa tego określano również samą księgę (biblion).

⁵ Nazwy „Stare Przymierze” (Testament) używa ap. Paweł, a „Nowe Przymierze” (Testament) upowszechniają Ojcowie Kościoła, np. Orygenes, Klemens Aleksandryjski — por. WOPS, s. 3. Po grecku Stare Przymierze nazywało się „palata diatheke”, Nowe Przymierze — „kaine diatheke” (co jest odpowiednikiem hebrajskiej nazwy „berith hadasza” — Jer. 31,31).

II. KOMPOZYCJA WEWNĘTRZNA

Pismo Święte w swej kompozycji wewnętrznej przedstawia układ na wskroś oryginalny. Jest właściwie zbiorem szeregu ksiąg, złączonych w jedną księgę. Ksiąg tych jest 66. W tym sensie stanowi Biblia swoisty „księgozbiór”, który ze względu na swą treść, znaczenie i cel słusznie można by nazwać „księgozbiorem wiary” lub „biblioteką zbawienia”. Jest więc w istocie swej Biblia prawdziwą „Księgą ksiąg”.

Biblia dzieli się na dwie części: Stary Testament i Nowy Testament. Pierwszy obejmuje księgi powstałe w czasach starotestamentalnych (na przestrzeni XV—IV w. przed Chr.), drugi — księgi powstałe w czasach nowotestamentalnych (w. I po Chr.).

Księgi Starego Testamentu dzielią się na trzy grupy. Pierwszą grupę tworzą tzw. księgi historyczne⁶, obejmujące Pięcioksiąg Mojżeszowy (zwany także *Pentateuchem*), składający się z pięciu pierwszych ksiąg Pisma Świętego⁷, następnie Księgę Jozuego, Księgę Sędziów, Księgę Rut, 1 i 2 Księgę Samuela, 1 i 2 Księgę Królewską, 1 i 2 Księgę Kronik, Księgę Ezdrasza i Księgę Nehemiasza oraz Księgę Estery. Następna grupa obejmuje księgi dydaktyczne i poetyckie, od Księgi Joba, poprzez Księgę Psalmów, Przypowieści Salomona, Księgę Kaznodziei Salomona do Pieśni nad Pieśniami. Trzecią grupę stanowią księgi prorockie, przede wszystkim księgi proroków większych: od Księgi Izajasza poprzez Księgę Jeremiasza i Księgę Ezechiela do Księgi Daniela, wreszcie dwunastu proroków mniejszych: od Księgi Ozeasza, poprzez Księgę Joela, Księgę Amosa, Księgę Abdiasza, Księgę Jonasza, Księgę Micheasza, Księgę Nahuma, Księgę Habakuka, Księgę Sofoniasza, Księgę Aggeusza, Księgę Zachariasza do Księgi Malachiasza⁸.

⁶ Por. W. J. Harrington, *Klucz do Biblii*, Warszawa 1982, s. 14.

⁷ Księgi te nazywają się po prostu *Księgami Mojżeszowymi* lub określone są następującymi nazwami: *Księga Rodzaju*, *Księga Wyjścia*, *Księga Kapłańska*, *Księga Lęz*, *Księga Powtórzonego Prawa*. Słowo „*Pentateuch*”, znaczy „*Pięcioksiąg*”.

⁸ Stary Testament Biblii Hebrajskiej dzieli się również na trzy części, lecz w innym przekroju: *Prawo*, *Prorocy* i *Pisma*. Podział

Nowy Testament również dzieli się na trzy grupy: księgi historyczne, tj. Cztery Ewangelie (Mateusza, Marka, Łukasza i Jana) oraz Dzieje Apostolskie, następnie księgi dydaktyczne, obejmujące Listy Apostolskie, czyli instrukcje i pouczenia pisane do wczesnych gmin chrześcijańskich przez apostołów, takie jak Listy ap. Pawła (Corpus Paulinum), a więc List do Rzymian, 1 i 2 List do Koryntian, List do Galacjan, List do Efezjan, List do Filipian, List do Kolosan, 1 i 2 List do Tesaloniczan, 1 i 2 List do Tymoteusza, List do Tytusa, List do Filemona i List do Hebrajczyków, dalej Listy Powszechne, obejmujące List ap. Jakuba, 1 i 2 List ap. Piotra, 1, 2 i 3 List ap. Jana i List ap. Judy, wreszcie księga prorocza, zwana Księgą Objawienia św. Jana lub Apokalipsą.

Każda księga dzieli się na rozdziały⁹, a rozdziały na wiersze¹⁰. Wiersze zaopatrzone są w większości przypadków w odnośniki do wierszy lub wyrażeń paralelnych. Oznaczenia te uprząstęniają treść Biblii, czynią ją przejrzystą i bardziej komunikatywną, pozwalając na szybkie odnalezienie tekstów lub zdań, co w dużym stopniu ułatwia czytanie i głębsze studiowanie Pisma Świętego.

III. TREŚĆ I AUTORSTWO

Pismo Święte przedstawia olbrzymie bogactwo treści. Wachlarz poruszonych zagadnień jest zdumiewający: od spraw ludzkich, codziennych, poprzez głębsze

Septuaginty jest podobny do podziału chrześcijańskiego, z tym że księgi prorockie rozpoczynają się małymi prorokami, a kończą prorokami dużymi — Izajaszem, Jeremiaszem, Ezechielem i Danielem.

⁹ Podział na rozdziały dokonany został w roku 1214 przez Stefana Langtona (†1218), późniejszego arcybiskupa Centerbury w Anglii — por. WOPS, s. 4.

¹⁰ Podziału na wiersze dla Biblii Hebrajskiej dokonali w II w. po Chr. uczeni żydowscy. Podział ten wprowadził w 1528 Santes Pagnino (†1541) dla Starego Testamentu Biblii Chrześcijańskiej oraz dokonał podziału na wiersze Nowego Testamentu. Podział na wiersze Nowego Testamentu zastąpiony został nowym podziałem, dokonanym w 1551 przez Roberta Estienne. Podział ten przetrwał do naszych czasów, por. tamże, s. 4.

współzależności, uwarunkowania i problemy życia ku sprawom wielkim — Boga, transcendencji i zbawienia. Treść Biblii rozpoczyna się opisem stworzenia świata i człowieka oraz panoramą raju, dalej przedstawione zostały pierwotne dzieje ludzkości, potem zarys dziejów wybranego narodu na tle narodów ościennych sta- rożytnego Wschodu. W pośrodku dziejów świata — „gdy nadeszła pełnia czasu” (Gal 4,4 BT) — zjawia się postać Boga-Człowieka, Jezus Chrystus, który dokonuje odkupienia ludzkości. Następnie przedstawia Biblia działalność apostołów i ich naukę, wreszcie nakreśla w panoramie proroczej — w Apokalipsie — nowotestamentalne dzieje Kościoła i świata. Opis kończy się wizją „Nowej Ziemi” — planety sprawiedliwości i pokoju, ojczyzny jutra. Pismo Święte prowadzi więc czytelników od raju utraconego do raju odzyskanego.

Miedzy stworzeniem a ojczyzną jutra rozciągają się przemijalne dzieje świata i ludzkości, przedstawiające dramat zła moralnego, czyli grzechu, w którym sprawiedliwość i dobro odnoszą — dzięki historiozbawczym działaniom Boga — ostateczne zwycięstwo.

Stanowisko człowieka ukazuje Biblia w perspektywie wieczności, nadając tym samym życiu ludzkiemu głęboki sens. Wyjaśnia dalej Pismo Święte złożone problemy świata i ludzi, paradoksy wiary oraz tajemnice bytu i cierpienia, postuluje postęp w dziedzinie ducha, technie nadzieję i optymizmem. Jest nieocenionym źródłem nauki wiary oraz pouczeń religijnych i moralno-społecznych. Proroctwa biblijne są jej szczególnieym akcentem treściowym jako „pochoźnia świeca — ca w ciemnym miejscu” (2 Piotra 1,19), oświecając zdarczenia i znaki czasu dzisiejszej współczesności oraz rzucając jasny snop światła na przyszłość naszej planety i cywilizacji.

Obie części Pisma Świętego, Stary i Nowy Testament, przedstawiają wzajemnie uzupełniającą się całość. „Nowy Testament jest — jak powiedział św. Augustyn — ukryty w Starym, a Stary w Nowym znajduje wyjaśnienie”¹¹.

¹¹ „Novum foedus in vetere latet — vetus in novo patet” — Quaest. in Hept., 2,73; PL 34, s. 623; Sobór Watykański II, Poznań 1968, s. 358.

Autorami ksiąg świętych byli gorliwi wyznawcy Boga, mieszkańcy starożytnego Wschodu, żyjący na przestrzeni szesnastu wieków, „ludzie Boży — jak określa ich ap. Piotr — natchnieni Duchem Świętym” (2 Piotra 1,21). Znajdowali się wśród nich prawodawcy, królowie i mędrcy, pasterze i filozofowie, rybacy i wodzowie, uczeni i prości, apostołowie i prorocy. Posługiwali się oni różnymi formami literackimi, od prozy, poprzez epikę i historię, a na przypowieściach i poezji skończywszy. Reprezentowali różne style i spojrzenia. Łączyło ich jednak szczerze umiłowanie prawdy i żarliwość w służbie Boga i człowieka.

Pomimo tej wybitnej wielości autorów, czasu i miejsc powstania poszczególnych ksiąg, Biblia wykazuje zdumiewającą jedność treści, niemożliwą do osiągnięcia przez myśl wyłącznie ludzką. Obecnie, w czasach nam współczesnych, jest nauka religijna i moralna Pisma Świętego w takim samym stopniu aktualna, w jakim aktualne są nagłówki dzisiejszych komunikatów prasowych. W dziedzinie ludzkiego ducha, psychologii i moralności nie ma niczego, co by mogły wysunąć największe umysły naszych czasów, a co by nie zostało już zawarte w pismach mądrości Dawida i Salomona, starotestamentowych wodzów i proroków oraz w pismach apostołów.

W odróżnieniu od większości starożytnych dzieł literackich, Pismo Święte nie jest dziełem jednego człowieka czy jednego pokolenia. Jest rezultatem pracy nie tylko ponad czterdziestu natchnionych pisarzy, lecz także licznych kompilatorów i redaktorów. Powstało w okresie przeszło 1600 lat i zakończone zostało około 1900 lat temu, tj. w I w. po Chr. Tworzone było na terenie Bliskiego Wschodu i w obrębie Morza Śródziemnego. Dzieło przetrwało do naszych czasów. Zawsze cieszyło się dużym poważaniem. Autorytet jego nadal ustawicznie rośnie. Dokumentacja naukowa Pisma Świętego jest olbrzymia. Dzisiaj Księga ta jest najbardziej rozpowszechnioną księgą i najpoczytniejszą. Dzieje Biblii są doprawdy pasjonujące.

Kończąc wstępną i ogólną charakterystykę tej zdumiewającej Księgi trzeba stwierdzić, że wyróżnia ją

następujący zespół znamion: po pierwsze starożytność (w jej pochodzeniu i dziejach), po drugie nowożytność (w jej aktualności religijno-moralnej), po trzecie różność (w jej genezie i strukturze), po czwarte jedność (w jej kompozycji treściowej), po piąte chrystocentryzm (w jej przewodnim temacie teologicznym), po szóste moc (w jej sile odrodzeńczej) i po siódme — nadzieja (w jej perspektywach i oczekiwaniach). W sumie jest to dzieło ciekawe i pouczające, zdumiewające i święte.

§ 1. POWSTANIE STAREGO TESTAMENTU

Współczesna biblistyka, czyli nauka o Biblii, dysponuje olbrzymim materiałem faktograficznym, umożliwiającym prześledzenie procesu formowania się na przestrzeni wieków Starego Testamentu. Jedne kierunki biblistyczne rozciągają w czasie formowanie się ksiąg świętych, zwłaszcza pierwszej części starotestamentalnych ksiąg historycznych Biblii, tzw. Pięcioksiagu Mojżeszowego¹², inne natomiast kierunki, zachowując cały szacunek dla pracy późniejszych redaktorów i kompilatorów, opowiadają się za bardziej tradycyjnym ujęciem procesu powstania Biblii, cieszącym się autorytetem świadectw pokoleń¹³. Wszystkie kierunki jednak są zgodne co do tego, że Stary Testament jest dziełem całego starotestamentalnego Ludu Bożego, wielu pokoleń i stuleci, oraz wynikiem pracy pisarskiej, redakcyjnej i kompilacyjnej wielu wybitnych, znanych i nieznanych mężów Bożych, a przede wszystkim natchnionym dziełem Boga. Nasze poglądy nawiązywać będą do kierunków tradycyjnych.

¹² Uważa się np., że początki Pięcioksiagu wywodzą się od Mojżesza, ale jej forma końcowa jest dziełem zdecydowanie późniejszym (czasów Ezdrasza) jako rezultat utrwalenia się wszystkich czterech tradycji treściowych, tj. jahwistycznej, elohistycznej, deuteronomicznej i kapłańskiej. Uważa się, że ustalenie się tradycji jahwistycznej nastąpiło dopiero w X w. przed Chr., tradycji elohistycznej — w IX w. przed Chr. Tradycja deuteronomiczna formowała się na przestrzeni VIII—V w. przed Chr., zaś tradycja kapłańska powstała w VI w. przed Chr. — por. W. J. Harrington, *Klucz do Biblii*, Warszawa 1982, s. 22—23.

¹³ Kierunek ten reprezentowany jest m.l. przez biblistów z Andrews University w USA.

I. GENEZA POSZCZEGÓLNYCH KSIĄG¹⁴

Przededźmy powstanie poszczególnych ksiąg Starego Testamentu. Proces ten trwał długo, stopniowo narastał i dojrzewał, dając ludzkości księgi Starego Testamentu.

1. CZASY MOJŻESZA

Pierwsze księgi Pisma Świętego — tzw. Pięcioksiąg (zwany również Pentateuchem lub Torą) — pochodzą z epoki Mojżesza, czyli XV w. przed Chr. Autorem ich jest bez wątpienia Mojżesz (1525—1405), potężny wódz Izraela z czasów wielkiego „eksodusu” plemion izraelskich z Egiptu, na co wskazują zresztą liczne dowody wewnętrzne (literacka działalność Mojżesza — np. 2 Mojż. 17,14; 24,4, znajomość rzeczy egipskich, pustynny koloryt opisu wędrówki, racje filologiczne) oraz dowody zewnętrzne (świadczenia pozostałych ksiąg Starego Testamentu, zwłaszcza świadectwo Chrystusa, np. Jan 5,46)¹⁵.

Pierwsza część jego wiekopomnego dzieła, Księga Rodzaju, powstała prawdopodobnie na pustyni madyjskiej jeszcze przed wyjściem Izraela z Egiptu, tj. przed rokiem 1445 przed Chr.: „W miarę jak upływały lata — pisał E. G. White — wędrował Mojżesz ze swą trzodą z miejsca na miejsce. Natchniony przez Ducha Świętego napisał Księgę Rodzaju”¹⁶. Po zostale księgi powstały podczas wędrówki pustynnej. Przy końcu swego chwałebnego życia spisał Mojżesz — jak stwierdza Biblia — ostatnie polecenia Boże do prowadzonej już od początku „księgi” (5 Mojż. 31,24). Sprawozdanie o śmierci Mojżesza jest uzupełnieniem późniejszym, nie dezawuuującym poprzednich treści Pięcioksięgu i ich Mojżeszowego autorstwa. O działalności literackiej Mojżesza wspominają zresztą wszy-

¹⁴ Okoliczności powstania poszczególnych ksiąg Pisma Świętego omówione zostaną w następnych częściach pracy w oparciu o reprezentatywne źródła biblistyki ogólnochrześcijańskiej i adwentystycznej.

¹⁵ Por. J. Archutowski, Wstęp szczegółowy do ksiąg św. Starego Testamentu, Kraków 1927, s. 27—48; WST.

¹⁶ PP, s. 233. Jakkolwiek wielu współczesnych biblistów nie zgadza się z tym poglądem, to jednak stanowisko zajęte przez E. G. White leży całkowicie w granicach prawdopodobieństwa, Mojżesz miał wszelkie dane, aby opisać tradycje narodowe i cieszyć się Objawieniem Bożym.

stkie niemalże księgi Starego Testamentu¹⁷, a także Chrystus, np. w słowach: „Mojżesz pisał o mnie” (Jan 5,46 BG). Mojżeszowi przypisywana jest również Księga Joba, na co wskazuje analiza treści i języka oraz starożytne świadectwa historii, w szczególności literatura rabinistyczna¹⁸.

Księgi Mojżeszowe stanowiły pierwszy chronologicznie zbiór ksiąg świętych. Były one skrzętnie strzeżone, przechowywane i przepisywane, ciesząc się w starożytnym narodzie izraelskim wielkim autorytetem. Znane były w epoce podbojów Kanaanu za czasów Jozuego (Jozue 1,7,8; 8,31) i towarzyszyły Izraelowi w dalszych jego dziejach (1 Król. 2,3; 2 Kron. 17,9; 34,14.19; Neh. 8,18).

2. CZASY NASTĘPCÓW MOJŻESZA

Podobną działalność pisarską prowadził następca Mojżesza, Jozue (1405—1363), w rezultacie czego powstała księga nazwana od jego imienia Księgą Jozuego. Potwierdzają to najstarsze świadectwa biblijne (Jozue 24,26), a potem żydowskie i chrześcijańskie. Prorok Samuel (1079—1050) był prawdopodobnie autorem Księgi Sędziów i Rut. W czasach panowania Saula (1050—1011) i Dawida (1011—971), pierwszych królów monarchii izraelskiej, powstały księgi Samuelowe, posiadające autorstwo zbiorowe (1 Kron. 29,29). W czasach Jeremiasza (627/26—580 lub 560) napisane zostały Księgi Królewskie, być może przez Jeremiasza, a po niewoli babilońskiej (V w. przed Chr.) — ostatnie księgi historyczne: Księgi Kroniki oraz Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza, przypisywane — według najstarszych świadectw historii — Ezdraszowi, wybitnemu znawcy prawa, działającemu w Jerozolimie w okresie 457 — 420 przed Chr.

Dawid (1011—971) był głównym autorem i pierwszym kompilatorem Księgi Psalmów, najpiękniejszego zbioru religijnej poezji i pieśni, a syn jego, Salomon (971—931) — trzech ksiąg dydaktycznych i sapiencjalnych: Przypowieści Salomona, Księgi Kaznodziei Salomona i Pieśni nad Pieśniami.

¹⁷ Por. J. Archutowski, dz. cy., s. 32.

¹⁸ Por. Talmud Babiloński Baba Bathra, 14b, 15a. Marcin Luter i Delitsch przypisywali autorstwo Księgi Joba Salomonowi — por. G. T. Manley, The New Bible Handbook, Londyn 1962, s. 187.

3. CZASY PROROKÓW

W wiekach VIII—V przed Chr. powstały księgi proroków w następującej chronologicznie kolejności: Jonasz (790?), Amos (c. 767—753), Ozeasza (755—725), Izajasza (s. 745—685), Micheasza (c. 740—700), Nahuma (640?), Habakuka (630?), Sofoniasza (630?), Joela (620?), Jeremiasza (627/26—580), Abdiasza (586?), Ezechiela (593/92—570), Daniela (603/02—536/35), Aggeusza 520/19?), Zachariasza (520—518) i Malachiasza (425?).

II. KANON STAROTESTAMENTALNYCH KSIĄG ŚWIĘTYCH

Powstające w różnych czasach i okolicznościach księgi święte cieszyły się wśród ludu Bożego wielkim poważaniem, chociaż były także przypadki lekceważenia ich, np. niedbałe zagubienie w świątyni Jerozolimskiej księgi Prawa i odnalezienie jej w 620 przed Chr. podczas odrestaurowywania świątyni za czasów Jozjasza (2 Król. 22,8) lub zniszczenie przez Jehojakima (608—597) księgi proroka Jeremiasza (Jer. 36,23). Były to jednak przypadki krańcowe. Szczególnie wielkim poważaniem cieszyły się księgi święte w narodzie Izraelskim w okresie siedemdziesięcioletniej niewoli babilońskiej (606/5—536/5), będąc wówczas na obczyźnie jedyną duchową ostoją narodu.

1. ZBIÓR KSIĄG ŚWIĘTYCH

Po powrocie Izraelitów do Palestyny, a więc w okresie powygnaniowym, otoczone zostały księgi święte jeszcze większą czcią i pieczołowitością. Doprowadziło to w końcu — za czasów Ezdrasza i Nehemiasza (V w. przed Chr.) — do powstania urzędowego i zamkniętego zbioru ksiąg świętych, zwanego powszechnie kanonem¹⁹, stanowiącego dla ówczesnego

¹⁹ Por. WOPŚ, s. 156. Słowo greckie „kanon”, po asyr. kannu, hebr. qane, oznaczało pierwotnie pręt mierniczy (Ezech. 40,3), a przenośnie — prawidłowo, normę, regułę. W tym znaczeniu występuje u Filona Aleksandryjskiego i w Nowym Testamencie (np. Gal. 6,16; 2 Kor. 10,13). Pierwotnie kanon, to normy życia chrześcijańskiego, od III w. po Chr. — to normy kościelne i soborowe, od IV w. po

ludu Bożego najwyższą normą wiary i życia²⁰. Wybitną w tym względzie rolę dwóch, wyżej wspomnianych, mężów potwierdzają zwłaszcza świadectwa pozabiblijne²¹. Troskliwą opieką nad księgami roztoczyli tzw. *soferim*, czyli uczeni w Piśmie, którzy po ustaleniu — jeszcze w czasach Nehemiasza i Ezdrasza określonej formy tekstu — przepisywali go bardzo starannie, niczego nie dodając, ani ujmując.

Tekst został z czasem podzielony na wiersze, a wiersze policzone. Okoliczności te przyczyniły się w bardzo dużym stopniu do zachowania czystości tekstu.

2. PODZIAŁ

Zbiór dzielił się na trzy części: Zakon, Prorocy i Pisma²² i w takim stanie przetrwał do czasów Chrystusa, który — jak świadczą Ewangelie — nauczał tego, co było napisane w „zakonie Mojżesza, u proroków i w psalmach (pismach)” (Łuk. 24,44). Podział na Prawo, Prorocy i Pisma (*Tora, Newim, Ketuwim*) występuje do dnia dzisiejszego w Biblii Hebrajskiej²³.

W grupie Prawa każda księga ma swoją nazwę, wywołującą się od pierwszych słów danej księgi. W grupie Proroków rozróżnia się Proroków Pierwszych (*Newim riszonim*), do których zalicza się Jozuego, Sędziów, 1—2 Samuela, 1—2 Królów, oraz Proroków Późniejszych (*Newim aharonim*), do

Chr. — to także zbiór ksiąg świętych — por. J. Niemczyk, *Kompendium wstępu do Starego Testamentu*, Warszawa 1973, s. 18. W odniesieniu do Pisma Świętego użyte zostało po raz pierwszy przez Orygenes, a także Atanazego — por. WOPŚ, s. 157. Judaistyczna koncepcja kanonu łączyła się z pojęciem „kalanja rąk” — por. W. Tyloch, *Dzieje ksiąg Starego Testamentu*, Warszawa 1981, s. 418.

²⁰ Progresywne kierunki współczesnej biblistyki chrześcijańskiej stoją na stanowisku innego formowania się starotestamentalnego kanonu. Uważa się, że w czasach Ezdrasza uformował się jedynie kanon prawa, natomiast kanon proroków uformował się przed rokiem 180 przed Chr., a kanon pism — przed powstaniem Septuaginty, por. WOPŚ, s. 160—162.

²¹ Por. 2 Mach. 2,13; 4 Ezdr. 14,18—47. Potwierdza to również Józef Flawiusz, o czym wspomniemy jeszcze.

²² Świadczy o tym prolog do apokryfu Mądrość Syracha, pochodzącego z ok. 132—117 przed Chr., akcentującego „Prawo i Proroctwa i inne księgi” — Syr. prol. 24—25 (por. BT, s. 777).

²³ W skrócie nazywa się to „Tanak” od początkowych liter zbloru — por. W. Tyloch, dz. cyt., s. 423.

których zalicza się Izajasza, Jeremiasza i Ezechiela oraz Dwunastu Proroków: Ozeasza, Joela, Amosa, Abdiasza, Jonasza, Micheasza, Nahuma, Habakuka, Sofoniasza, Aggeusza, Zachariasza i Malachiasza. W grupie Pism wyróżnia się: Pisma Wielkie (*Ketuwm gedolim*) — Psalmy, Przypowieści i Joba oraz Pięć zwojów (*Hamesz megillot*) — Pieśń nad Pieśniami, Rut i Lamentacje, Kaznodzieję i Esterę. Do tej części zalicza się także księgi: Daniela, Ezdrasza, Nehemiasza i 1—2 Kronik²⁴. Według ówczesnej rachuby zbiór obejmował 22 księgi (zgodnie z liczbą liter alfabetu hebrajskiego) Starego Testamentu²⁵.

Wybitny historyk żydowski (żyjący w I w. po Chr. i piszący po zburzeniu Jerozolimy w roku 70 po Chr.), Józef Flawiusz, potwierdza fakt zamknięcia starotestamentalnego kanonu w czasach Artakserksesa (465—423), króla perskiego, czyli w czasach działalności Ezdrasza i Nehemiasza, podając zarazem liczbę dwudziestu dwóch ksiąg kanonicznych: „Nie posiadamy miriadów — pisze Józef Flawiusz — sprzecznych ze sobą ksiąg, przeczących jedna drugiej. Nasze księgi, te, które słusznie są uznane, wyrażają się cyfrą 22 i zawierają historię wszystkich czasów. Z nich pięć, to księgi Mojżesza, obejmujące zakon i historię od narodzin człowieka do śmierci prawodawcy. Okres obejmuje około trzy tysiące lat. Procy, następujący po Mojżeszu, napisali historię wydarzeń współczesnych im czasów od śmierci Mojżesza do Artakserksesa, następcy Kserksesa, w 13 księgach. Pozostałe 4 księgi zawierają hymny na cześć Boga oraz wskazówki postępowania w życiu”²⁶.

²⁴ Por. WOPS, s. 154—155.

²⁵ Por. tamże, s. 154.

²⁶ Contra Appionem, 1,8; por. SDA BC, t. I, s. 42. Na tym stanowisku stali także Ireneusz, Tertulian, Klemens Aleksandryjski i Orygenes, a w XIII w. Dawid Kimchi, zaś w XVI w. Eliahu Ha-Lewi — por. W. Tyloch, dz.cyt., s. 421. Jak już wspomniano nie wszyscy bliźni zgadzała się z tezą, że starotestamentalny kanon hebrajski zamknięty został w czasach Nehemiasza-Ezdrasza, por. WOPS, s. 162—169. Według J. Niemczyka — Stary Testament powstał w wyniku długiego rozwoju i procesu selekcji, w którym czynne było Słowo Boże w postaci kapłana i wypowiedzi proroka, rady mędrców i pieśni religijnej. Dzięki reformie deuteronomicznej z r. 621 i reformie Ezdrasza z r. 445 przed Chr. sędzia zyskał nadzwyczajną powagę. Ezdrasz dokonuje ostatecznej redakcji Prawa. Kanon Proroków przechodzi długą ewolucję, ale ok. r. 200 przed Chr. zbiór ksiąg proroc-

3. TRZYDZIEŚCI DZIEWIĘĆ KSIĄG ST

Liczba 22 ksiąg oznacza w rzeczywistości 39 ksiąg Starego Testamentu. Jeśli bowiem uwzględnimy, że w opinii Józefa Flawiusza Księga Rut występowała łącznie z Księgą Sędziów, Treney Jeremiasza razem z Księgą Jeremiasza, a Księga Ezdrasza z Księgą Nehemiasza, zaś księgi 12 mniejszych proroków tworzyły osobną księgę, a Księgi Samuela, Królewskie i Kroniki stanowiły księgi pojedyncze — to okaże się, że starotestamentalny kanon obejmował w sumie 39 ksiąg Biblii Hebrajskiej²⁷. Kanon ten rozpoczynał się Księgą Rodzaju a kończył Księgą Kronik. Liczbę 39 ksiąg, tworzącą kanon, potwierdza ją także: Talmud Babiloński, wybitny uczony żydowski Eliasza Lewita (†1549) oraz liczni Ojcowie Kościoła z Hieronimem (347—420) i papieżem Grzegorzem Wielkim (†604) na czele²⁸.

4. KANON ALEKSANDRYJSKI

Oprócz kanonu hebrajskiego istniał także w czasach starotestamentalnych judaistyczny kanon aleksandryjski, grecki, obowiązujący w judaizmie hellenistycznym, zwłaszcza zaś egipskim. Kanon ten obejmował, oprócz ksiąg kanonu hebrajskiego, także inne pisma. Reprezentowała je tzw. Septuaginta, czyli grecki przekład Biblii. W tym kanonie nie obowiązywał podział na prawo, proroków i Pisma²⁹. Również liczba ksiąg była inna. Wynosiła 46 ksiąg. Judaistyczny kanon hebrajski

kich jest już skończony (Syr. 48,22 — 49,12). Trzeci dział kanonu nie był jeszcze zamknięty w III i II w. przed Chr. Kanon ST ostatecznie zamknięto ok. 100 r. po Chr. na synodzie żydowskim w Jamnie. Por. J. Niemczyk, dz.cyt., s. 22—27,21. W. Tyloch uważa, że ustalenie kanonu Prawa nastąpiło przed odłączeniem się Samarytan od Judaizmu, czyli na przełomie IV i III w. przed Chr., kanonu Proroków — między napisaniem księgi Kronik a księgi Daniela, tj. między 250 a 165 przed Chr., a kanonu Pism dopiero w r. 100 po Chr., lub w III w. po Chr. — por. tamże, s. 427,432. Pogląd tradycyjny wydaje się jednak nadal najbardziej przekonujący.

²⁷ Owe 22 księgi to: 5 ksiąg Mojżeszowych, 13 ksiąg historii (Jozue, Sędzowie + Rut, Samuel, królowie, kroniki, Izajasz, Jeremiasz + Treney Jeremiaszowe, Ezechiel, Dwunastu, Estera, Daniel, Ezdrasz + Nehemiasz, Job) oraz 4 hymny (Psalmy, Przypowieści, Kohelet, Pieśń nad Pieśniami).

²⁸ Por. Baba Bathra 14b — 15a; Cz. Jakubiec, Wstęp ogólny do Pisma Świętego, Poznań 1955, s. 68—69; WOPS., s. 154.155.167—169.

²⁹ Por. W. Tyloch, dz.cyt., s. 433—439.

potwierdzony został ostatecznie ok. roku 100 po Chr. na synodzie rabinicznym w Jamnie³⁰.

W czasach starotestamentalnych powstało o wiele więcej judaistycznych ksiąg religijnych niż ksiąg zawartych w Starym Testamencie Biblii. Już choćby z samej lektury biblijnej wynika, że istniały takie jeszcze księgi, jak: Księga Sprawiedliwego (Joz. 10,13; 2 Sam. 1,18), Księga Dziejów Salomona (1 Król. 11,41), Księga Dziejów Królów Izraelskich (1 Król. 14,19.29), itp. Ale księgi te nie weszły do kanonu biblijnego i nie dotarły do naszych czasów.

III. KWESTIA APOKRYFÓW

Przez apokryfy (gr. *apokryfos* — ukryty, podrobiony) rozumniemy utwory wątpliwego autorstwa i nieautentyczne, a w szczególności nienatchnione³¹.

1. PISMA APOKRYFICZNE

Starotestamentalny kanon hebrajski nie obejmował apokryfów, zwanych później także księgami *deuterokanonicznymi* (wtórnokanonicznymi), czyli pism nienatchnionych, powstałych po czasach Ezdrasza i Nehemiasza, występujących jednak w Septuagincie, czyli greckim przekładzie Pisma Świętego, w szczególności zaś następujących ksiąg: Księga Tobiasza, Księga Judyty, Księga Mądrości, Eklezjastyka (Mądrości Syrach), Księga Barucha i dwóch ksiąg Machabejskich. O pismach tych następujące zmiany czyni Józef Flawiusz: „Od

³⁰ Jamno, to miasto palestyńskie na wybrzeżu Morza Śródziemnego. Na synodzie w Jamnie największym autorytetem cieszył się rabbi Gemaliel II. Na temat kanonu wypowiedział się także rabbi Akiba (58—135) — por. Cz. Jakubiec, Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu, Warszawa 1954, s. 17.18.

³¹ Grecki termin „apokryfos” oznaczał księgę zawierającą tajemną i ezoteryczną wiedzę, niedostępną profanom, a jedynie ludziom wtajemniczonym. W Kościele chrześcijańskim terminem tym określano księgi nienatchnione, niedopuszczone do czytań liturgicznych. Cechami charakterystycznymi apokryficzności były: tajemnicze pochodzenie, błędna nauka, podobieństwo do ksiąg kanonicznych, synkretyzm, nieprawdopodobna treść, niedopuszczenie do zbioru — por. M. Starowiejski, Apokryfy Nowego Testamentu, Lublin 1980, s. 31—36.

Artakserksesa do naszych czasów została spisana cała historia, lecz nie posiada wartości równej sprawozdaniom wcześniejszym, ponieważ nie pochodzi od proroków"³².

2. DZIEJE APOKRYFÓW

Nic przeto dziwnego, że apostołowie, jakkolwiek posługiwali się Septuagintą, to jednak nigdy nie cytowali żadnej księgi apokryficznej³³. Przeciwno posługiwaniu się tymi pismami występowali św. Meliton z Sardes (†170), Orygenes (†254), a także św. Hieronim³⁴. Sobór Laodycejski ok. 360 po Chr. zakazał czytania ksiąg apokryficznych³⁵.

Na synodach w Hipponie (393) i Kartaginie (397 i 419) wypowiedziano się jednak za kanonicznością wszystkich ksiąg znajdujących się w Septuagincie, a więc również za księgami apokryficznymi, czyli deutorokanonicznymi³⁶. Pogląd ten, mimo licznych oporów (Jan Damasczeński, pap. Grzegorz Wielki, Hugon od św. Wiktora, Mikołaj z Liry, Karol Tomas de Vio, Kajetan i inni)³⁷, ostatecznie zatwierdził w roku 1546 sobór trydencki, a potwierdziły go sobory watykańskie, pierwszy w roku 1870 i drugi w roku 1965³⁸. Dlatego Biblia rzymskokatolicka liczy nie 39, ale 46 ksiąg Starego Testamentu.

3. POWRÓT DO CZASÓW APOSTOLSKICH

Wiklif (1324—1381) i Luter (1483—1546), nawiązując do wczesnochrześcijańskich opinii, nie uznawali kanoniczności apokryfów. Przetłumaczyli jednak te pisma i zamieścili je przy

³² Against Apion 1.8; por. SDABC, t. I, s. 38.

³³ Por. WOPS, s. 166.

³⁴ Por. tamże, s. 167. Św. Hieronim „nie uznawał ksiąg deutorokanonicznych za natchnione" (tamże, s. 167). Pisał: „cokolwiek jest poza księgami kanonicznymi winno być zaliczone do apokryfów" (por. M. Starowieyski, dz. cyt., s. 33) i przestrzegał: „Strzeż się wszelkich apokryfów a wiedz, iż nie pochodzą one od tych, których imiona uwidocznione są w tytułach" (por. tamże).

³⁵ Por. M. E. Waksh, The Apocrypha, Nashville, Tennessee, 1968, s. 14. Syned Laodycejski postanowił, że w Kościele „nie mogą być czytane księgi akanoniczne, lecz tylko kanoniczne Starego i Nowego Testamentu" (por. M. Starowieyski, dz. cyt., s. 31).

³⁶ Por. W. Tyloch, dz. cyt., s. 440.

³⁷ Por. WOPS, s. 169.

³⁸ Por. W. Tyloch, dz. cyt., s. 440.

2. KOPIOWANIE

Ze względu na kruchość pierwotnie używanego materiału piśmienniczego, jakim był papirus, oraz częste używanie oryginałów biblijnych, czyli *autografów*, dość wcześnie — jak się wydaje — musiały ulec owe rękopisy oryginalne zniszczeniu. Na szczęście oryginały były kopiowane (przepisywane) i kopii tych było zawsze więcej. Jeśli nawet oryginały uległy zniszczeniu, to jednak pozostały często nawet w znacznych ilościach odpisy, czyli *apograpy*. Do naszych czasów nie zachował się ani jeden *autograf*. Zachowało się natomiast sporo odpisów, *apografów*, a znaczenie tych odpisów, pochodzących z różnych czasów, jest niezwykle doniosłe, ponieważ pozwalają one z olbrzymią wprost dokładnością na odtworzenie tekstu pierwotnego, tj. tekstu pokrywającego się z tekstem oryginalnym⁹⁰.

III. REKOPISY HEBRAJSKIE STAREGO TESTAMENTU

Do niedawna, bo do końca niemalże XIX w., najstarszymi starotestamentalnymi rękopisami hebrajskimi były manuskrypty pochodzące z IX w. po Chr., wywodzące się od tzw. *masoretów*, czyli uczonych żydowskich, którzy zaopatrzyli tekst biblijny w wokalizację, tj. znaki samogłoskowe ułatwiające jego odczytanie⁹¹. Stąd nazwa tekst masorecki. Najstarszy rękopis całej Biblii hebrajskiej Aharona ben Mosze ben Aszera pochodził z roku 930 po Chr., a więc z czasu dość późnego.

⁹⁰ Por. WOPS, s. 25.

⁹¹ *Masoretami* — w szerszym znaczeniu są wszyscy uczeni i skrybowie żydowscy, którzy od II w. po Chr. zajmowali się księgami świętymi, a więc tzw. talmudyści, tj. twórcy *Talmudu*, składającego się z tzw. *Miszny* i *Gemary*. W II—III w. po Chr. powstała *Miszna*, czyli tradycja (nauka uczonych rabinów), spisana przez tzw. *tannaitów* (nauczycieli), a IV—V w. powstała *Gemara*, czyli komentarz do *Miszny*, spisany przez *amoraitów* (mówców). Uczni ci działali w akademiach żydowskich kwitnących wówczas w Babilonie. W ścisłym znaczeniu *masoretami* są uczeni żydowscy zajmujący się Biblią po okresie talmudycznym, tj. w VI—X w. po Chr., koncentrujący swe prace przeważnie w Tyberiadzie. Szczególnie w pracy nad wokalizacją (dodanie do tekstu spółgłoskowego znaków samogłoskowych i akcentów) wyróżniła się rodzina Ben Aszerów. Od tych uczonych, *masoretów*, wywodzi się tekst biblijny zwany *masoreckim*.

1. DZIEJE ODKRYĆ

Wkrótce jednak sytuacja uległa zmianie. Pod koniec XIX w., w roku 1897, odkryto w Oksyrynchos w egipskim Fajum kilka hebrajskich fragmentów Pism Świętych z okresu bizantyjskiego, a więc wcześniejszego niż IX w. po Chr., ale prawdopodobnie nie wybiegającego przed IV w. po Chr.⁹² W roku 1902 dokonano innego cennego odkrycia, odkryto mianowicie we wspomnianym już Fajum tzw. papirus Nash zawierający Dziesięcioro Przykazań i modlitwę Szema, a pochodzący z I w. przed Chr.⁹³ Odkrycie to miało poważne znaczenie dla dokumentacji biblijnej.

Najważniejsze jednak odkrycie biblistyczne miało należeć do przyszłości. Było nim odkrycie w roku 1947 słynnych rękopisów hebrajskich w grotach Qumran nad Morzem Martwym, zwanych rękopisami qumrańskimi⁹⁴, przesuujących dokumentację naukową tekstu masoreckiego o całe tysiąc lat wstecz, dzięki czemu powaga tekstu masoreckiego, na którym opierały się zresztą wszystkie nowożytne przekłady Starego Testamentu, została ostatecznie i w pełni potwierdzona. Ogółem odkryto 11 grot, w których odnaleziono m.in. (obok przekładów biblijnych, apokryfów i pism eseneńczyków) olbrzymią liczbę hebrajskich rękopisów biblijnych, zawierających poszczególne księgi (np. całą księgę proroka Izajasza) i fragmenty wszystkich bez mała (oprócz Księgi Estery) ksiąg Starego Testamentu. Rękopisy te, będące własnością eseneńczyków, zamieszkujących osadę w Kirbeth Qumran, pochodzą z I w. przed Chr., a niektóre z tych rękopisów pisane alfabetem starohebrajskim, pochodzą z w. III przed Chr.⁹⁵, a więc z czasów bliskich już Nehemiaszowi i Ezdraszowi, głównym kompilatorem i redaktorem Biblii Hebrajskiej.

⁹² Por. W. F. Albright, dz.cyt., s. 276.

⁹³ Por. WOPS, s. 28.

⁹⁴ Na temat odkryć nad Morzem Martwym, por. Z. Łyko, *Zwoje hebrajskie znad Morza Martwego* („Znaki Czasu”, nr 5/1960, s. 6); Z. Łyko, *Na marginesie palestyńskich odkryć* („Znaki Czasu”, nr 6/1960, s. 4). WOPS, s. 264; W. Tyloch, *Gmina z Qumran*, „Przegląd Orientalny”, 65/1968, s. 17; W. Tyloch, *Aspekty społeczne gminy z Qumran w świetle rękopisów z nad Morza Martwego i tekstów autorów starożytnych*, Warszawa 1968.

⁹⁵ Por. PEB, t. II, s. 390; S. Mędala, *Odkrywanie świata biblijnego przez archeologię* („Ateneum kapłańskie”, to. 77, z. 1971, s. 49); WOPS, s. 267.

Dzieje odkryć gumrańskich są pasjonujące. Oto pasterz z plemienia Taamire w poszukiwaniu zagubionej owcy natknął się na pieczarę skalną z ukrytymi w niej glinianymi dzbanami. Jakież było jego rozczarowanie, gdy zamiast spodziewanych skarbów zobaczył znajdujące się w nich zwoje pergaminowe. Sporo czasu jednak upłynęło zanim okazało się, że odkrycie to należy do największych i najbardziej sensacyjnych odkryć archeologicznych i przedstawia olbrzymie znaczenie blistyczne. Zapoczątkowało ono zresztą szeroko zakrojone badania w okolicach Morza Martwego, w rezultacie czego odkryto szereg innych grot z ich całym bogactwem archeologicznym. Teksty biblijne znaleziono także w innych miejscach, np. w Murabbaat i Masadzie.

2. ZNACZENIE ODKRYĆ QUMRAŃSKICH

Znaczenie odkryć qumrańskich jest doniosłe. Jak już wspomniano, przesuwają one tekstualne udokumentowanie Starożytności o całe tysiąc lat w stosunku do znanego dotychczas, a pochodzącego z VIII—X w., tekstu masochejskiego. Są materialnym dowodem starożytności i autentyczności ksiąg świętych, potwierdzającym zasadniczą czystość tekstu biblijnego, jak również nieskażoność treści Pisma Świętego.

O znaczeniu manuskryptów znad Morza Martwego tak wyraża się znany polski biblista katolicki, ks. E. Dąbrowski: „Odkrycie manuskryptów biblijnych z Ain Feszcha (okolice Qumran — Z. L.) przesunęło datę o tysiąc lat, co równa się rewolucji w dokumentach biblijnych (...) Zasadnicza zgodność dotychczas znanych tekstów z nowo odkrytymi, nawet w największym zakresie (tj. księgą proroka Izajasza), budzi zaufanie, że nie powiem pewność do tekstów i pozostałych ksiąg biblijnych, a zaufanie to jest tym większe dlatego, że porównanie tekstów Izajasza czy Habakuka z wydaniem R. Kittel — P. Kahla świadczy o zdumiewającej zasadniczej zgodności”⁹⁶. J. A. Thompson pisze: „W związku z odkryciami w Qumran wyszło na jaw wiele interesujących faktów. Najważniejszym z nich jest zasadnicza, wielka zgodność tych tekstów z dotychczas nam znanym materiałem”⁹⁷. J. T. Milik stwierdza:

⁹⁶ E. Dąbrowski, *Studia biblijne*, Pallottinum, Poznań 1952, s. 51.

⁹⁷ J. A. Thompson, *Biblia i archeologia*, dz.cyt., s. 200.

„W rękopisach tych znajdujemy tekst identyczny z tekstem masoretów — przynajmniej w takim stopniu, w jakim pozwalają to stwierdzić przechowywane próbki (Pięcioksiąg, Izajasz, Prorocy Mniejsi, Psalmy)”⁹⁸.

3. DOKUMENTACJA NAUKOWA TEKSTU HEBRAJSKIEGO

Obecnie dokumentacja tekstualna Starego Testamentu w zakresie hebrajskich rękopisów starotestamentalnych jest imponująca⁹⁹. Liczba rękopisów hebrajskich masoreckich, stanowiących odpisy tekstu świętego całego ST lub tylko niektórych ksiąg świętych, wynosi ok. 2000 egzemplarzy. Większa ich część została napisana w XIV w., ok. 50 rękopisów pochodzi z XIII w., 8 rękopisów z XII w., niektóre tylko z IX—XI w. Do rękopisów tych, występujących w formie kodeksów, należy: Kodeks z Kairu (C) — z roku 895 po Chr., napisany przez Mosze ben Aszera, Kodeks z Alepo — z pierwszej poł. X w., Kodeks Leningradzki (L lub B 19a) — z roku 1008, stanowiący podstawę obecnej Biblii Hebrajskiej, Petersburski Kodeks Proroków (P) — z 916 r. itp.¹⁰⁰

Oprócz rękopisów masoreckich, istnieje także Pięcioksiąg Samarytański, którego egzemplarz posiadany przez Samarytan pochodzi z I w. po Chr., a także liczne — bo wynoszące ok. 200 tysięcy — fragmenty dawnych rękopisów hebrajskich, starszych od rękopisów masoreckich, pochodzące z genizy (archiwum) synagogi kairskiej¹⁰¹, a wreszcie rękopisy znad Morza Martwego, pochodzące z grot qumrańskich, również w Murabbaat i w Masadzie.

Opublikowane fragmenty kairskie pochodzą z VII—VIII w. po Chr., a rękopisy qumrańskie, których także jest olbrzymia już ilość, pochodzą z okresu III w. przed Chr. do I w. po Chr.¹⁰² Wśród tych ostatnich występują teksty hebrajskie pisanne alfabetem starohebrajskim i pismem kwadratowym. Do najstarszych rękopisów biblijnych Qumrańskich należy rękopis 4QSm, pochodzący z III w. przed Chr. Na uwagę zasługuje również papirus Nash odkryty w roku 1902, a pocho-

⁹⁸ J. T. Milik, Dziesięć lat odkryć na pustyni judzkiej, s. 28.

⁹⁹ Por. WOPS, s. 25.27.263—275.

¹⁰⁰ Por. tamże, s. 25—26.

¹⁰¹ Por. tamże, s. 25.

¹⁰² Por. tamże, s. 27.

dzący z I w. przed Chr. oraz teksty liturgiczne, zwane filakteriami (zawierające słowa z 5 Mojż. 6,4—9), pochodzące z II w. po Chr.¹⁰³.

Ta wspaniała dokumentacja manuskryptowa hebrajska pozwala nie tylko na odtworzenie oryginalnego tekstu Starożytnego Testamentu, ale także przesiedzenie historii tekstu.

IV. RĘKOPISY NOWEGO TESTAMENTU

Imponująca jest również dokumentacja tekstualna Nowego Testamentu. Nowotestamentalne rękopisy greckie zachowały się w postaci tzw. kodeksów pergaminowych, czyli zbioru kart pergaminowych (popularnych zwłaszcza od IV w. po Chr.), oraz papirusów i lekcjonarzy.

1. IMPONUJĄCA CYFRA

Liczba tych rękopisów wyraża się cyfrą blisko 4300¹⁰⁴, w tym kodeksów jest ok. 3000, przy czym kodeksów zawierających cały Nowy Testament jest ok. 53, papirusów — 68, a lekcjonarzy, czyli perykop biblijnych do użytku liturgicznego, jest ok. 2000¹⁰⁵. Jest to ogromna liczba świadków potwierdzających wiarygodność Nowego Testamentu. Liczba ta stawia Nowy Testament w położeniu wprost wyjątkowym. „Dla porównania — stwierdza E. Dąbrowski — przytoczyć warto, że dla autorów klasycznych mamy jeden lub kilka kodeksów bardzo późnego pochodzenia. I tak dla Eyschylosa kodeks Medycejski (Mediceus) datuje się z X wieku, a Paryski (Parisimus) z XIII wieku, a dla Platona i Herodota mamy kodeksy z X wieku, a wyjątkowa sytuacja Wergiliusza z jedynym kodeksem z V wieku jest zgodnie podkreślana przez badaczy”¹⁰⁶. Jakże inaczej wygląda sytuacja Nowego Testamentu.

¹⁰³ Por. tamże, s. 27.

¹⁰⁴ Por. M. Peter, „Tak mówi Bóg”, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań, 1981, s. 111. Z. Poniatowski podaje liczbę 5155 — por. dz.cyt. s. 27.

¹⁰⁵ Do roku 1959 zanotowano kodeksów 2774 — por. E. Dąbrowski, *Prologomena do Nowego Testamentu*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1959, s. 85; Cz. Jakubiec, dz.cyt., s. 135; WOPS, s. 34; Z. Poniatowski podaje 3020 kodeksów — por. dz.cyt., s. 27.

¹⁰⁶ E. Dąbrowski, *Prologomena*, dz.cyt., s. 86.

2. KODEKSY

Wśród owych ok. 3000 kodeksów rozróżnia się kodeksy majuskułowe (pisane dużymi literami) i minuskułowe (pisane małymi literami). Do roku 1967 zanotowano 250 kodeksów majuskułowych. Najstarsze z tych kodeksów, zawierające cały Nowy Testament, pochodzą z IV lub V w. po Chr. Należą do nich Kodeks Synaicki (alef 01), pochodzący z IV w., odnaleziony w roku 1844 przez Tischendorfa w klasztorze na Synaju, Kodeks Aleksandryjski (A 02) — z V w., Kodeks Watykański (B 03) — z IV w., Kodeks Efrema (C 04) — z V w., Kodeks Bezy (D 05) — z V w., Kodeks Claromontanus (D 06) — z VI w., Kodeks Laudianus (E 08) — z VI w. itp.¹⁰⁷. Poza tym do roku 1967 zanotowano 2646 kodeksów minuskułowych, oznaczanych literami arabskimi, pochodzących z XI—XV w., w których 50 kodeksów zawiera cały Nowy Testament¹⁰⁸. Pierwszą i najważniejszą grupę rękopisów minuskułowych stanowią kodeksy W. H. Ferrara, inną grupę stanowią kodeksy K. Lakego¹⁰⁹.

3. PAPIRUSY

Starsze od kodeksów, bo pochodzące z II—IV w. po Chr., są papirusy¹¹⁰. Niektóre z nich sięgają II w. po Chr., co łączy je bezpośrednio z okresem apostołskim. I tak np. papirusy Chester Beatty (P⁴⁵, P⁴⁶, P⁴⁷), zawierające prawie cały Nowy Testament, pochodzą z III w. po Chr., papirus Bodmer 2 (P⁶⁶), zawierający 14 rozdziałów Ew. Jana — z roku ok. 200 po Chr., papirus Egerton 2, będący apokryfem nawiązującym do Ewangelii kanonicznych — z drugiej połowy II w. po Chr., oraz papirus Rylandsa (P⁵²), zawierający fragment Ew. Jana — z roku 130 po Chr., a więc z okresu bardzo już bliskiego autorowi czwartej Ewangelii¹¹¹.

¹⁰⁷ Por. WOPŚ, s. 30—33.

¹⁰⁸ Por. tamże, s. 33.

¹⁰⁹ Por. tamże, s. 34.

¹¹⁰ Por. tamże, s. 28—29.

¹¹¹ Por. tamże, s. 28—29; E. Dąbrowski, dz.cyt., s. 98—101.

V. DRUKOWANE WYDANIA TEKSTU BIBLIJNEGO

Od czasu wynalezienia w roku 1450 druku przez Gutenberg'a tekst biblijny, zarówno hebrajski, jak i grecki, wydawany jest w postaci drukowanej. Oprócz tekstu podstawowego, zamieszczane są również zachodzące wśród rękopisów warianty. Umożliwia to skrupulatne badanie tekstów biblijnych. Wydania te, zaopatrzone aparatem krytycznym, posiadają charakter naukowy.

1. HEBRAJSKI TEKST STAREGO TESTAMENTU

Biblię Hebrajską, zawierającą wszystkie księgi Starego Testamentu, wydano po raz pierwszy drukiem w roku 1488 w Soncino. Szczególnie dużym autorytetem cieszyła się Biblia Bombergiana, wydana w Wenecji w 1525 u D. Bomberga, opracowana przez Jakuba ben Chajjima. Biblia ta posiadała dodatkowo *targum* (przekład) aramejski i komentarze znakomitych rabinów, a także małą i wielką *masorę*. Później Biblia Hebrajska była wydawana z aparatem krytycznym zawierającym warianty występujące w rękopisach.

Na uwagę zasługuje nowoczesne wydanie tekstu hebrajskiego przez R. Kittla, tzw. Biblia Hebraica. Pierwsze wydanie ukazało się w Lipsku w roku 1905. W trzecim wydaniu, drukowanym w roku 1937 w Stuttgartzie, wprowadzono w miejsce tekstu Jakuba ben Chajjima tekst Ben Aszera według Kodeksu Leningradzkiego. W roku 1977 ukazała się Biblia Hebraica Stuttgartensia w opracowaniu krytycznym, uwzględniającym również manuskrypty qumrańskie.

„Dzieje tekstu hebrajskiego wykazują całkiem wyraźnie, że w pierwszym okresie, tj. do I w. przed Chr. podlegał on, jak każde ludzkie dzieło, pewnym skażeniom i błędom. Skażenia te jednak nie dotknęły istotnej jego treści. Toteż z całą pewnością można twierdzić, że tekst hebrajski dotarł do naszych czasów w zasadzie (in substantia) nieskażony, zwłaszcza gdy chodzi o prawdy dogmatyczne. Jest on więc dla nas wiarygodnym źródłem objawienia i można mu przypisać autentyczność oraz powagę oryginału o tyle, o ile jako odpis jest zgodny z autografami hagiografów. Kult, jakim Żydzi otaczali hebrajski tekst Pisma św. od czasów Chrystusa Pana oraz petyzm i sumienność, z jaką go potomności przekazywali,

są najlepszą gwarancją, że w tym okresie nie został on skażony i błędnie na piśmie przekazany. Fakt zaś, że Chrystus Pan i Apostołowie, zarzucając Żydom wiele błędów i wypaczeń, nigdy nie postavili zarzutu sfalszowania tekstu Pisma św., pozwala żywić przekonanie, że również w czasach przed Chrystusem w istocie swej nie został skażony”¹¹⁵.

Obecne więc wydanie Biblii Hebrajskiej, tj. Starego Testamentu w języku hebrajskim, jest w pełni autorytatywne i wiarygodne, potwierdzone przez tysiące świadków w postaci odpisów biblijnych, pochodzących z różnych czasów i miejsc, dowodzących zasadniczej czystości, a co za tym idzie autentyczności świętego tekstu.

2. GRECKI TEKST NOWEGO TESTAMENTU

Pierwsze wydania greckiego tekstu Nowego Testamentu pochodzą z XVI w. po Chr. Pierwszym wydaniem była 5-tomowa Poliglota z Alcala de Henares, czyli tzw. Poliglotta Complutensis z 1514 roku, zawierająca tekst recenzji antiocheńskiej. W roku 1516 wydał tekst grecki Erazm z Rotterdamu. Teksty greckie, uwzględniające w oparciu o recenzję antiocheńską warianty innych kodeksów, wydali także Robert Stefan, czyli Estienne, w roku 1535 i 1550 oraz T. Beza w roku 1565. Opierając się na wydaniach Stefana i Bezy, nowe wydanie tekstu greckiego przygotowali w roku 1624 drukarze z Leiden, Bonawentura i Abraham Elzevirowie. Tekst ten otrzymał nazwę „tekstu przyjętego” (*Textus receptus*) i przetrwał do XIX w.

Nowe krytyczne wydanie tekstu greckiego sporządzili E. Nestle w 1898 (Stuttgart), A. Merk w 1933 (Rzym), J. M. Bover w 1943 (Madryt). W roku 1963 ukazało się już 25 wydanie Nowego Testamentu E. Nestla. Dużym autorytetem cieszyło się zbiorowe wydanie tekstu greckiego Nowego Testamentu — K. Alanda, M. Blacka, B. M. Metzgera i A. Wikgre-na — dokonane w roku 1966 przez Zjednoczenie Towarzystw Biblijnych. Najpoważniejszym wydaniem krytycznym Nowego Testamentu jest 26 wydanie *Novum Testamentum Graece* z roku 1979 jako wydanie Nestle-Aland. Wydanie to opiera się